

МОМЧИЛО СПРЕМИЋ

(Српска академија наука и уметности, Београд)

ДЕСПОТ ЛАЗАР БРАНКОВИЋ

Деспот Лазар Бранковић је био син деспота Ђурђа Бранковића и деспотице Јерине (Ирине), рођене Кантакузин. С родитељима је од 1439. до 1444. године био у изгнанству, у Угарској, Италији, Дубровнику, Зети. Оженио се 1446. Јеленом, кћерком морејског деспота Томе Палеолога. Том приликом је крунисан деспотском круном, јер су му старија браћа Гргур и Стефан били ослепљени. Тако је постао наследник српског престола и очев савладар. Када је деспот Ђурађ умро, 24. децембра 1456, постао је српски владар. У крајње тешким спољнополитичким приликама, лавирао је између Турске и Угарске. Дошао је у тежак сукоб с мајком, која је подржавала слепог Гргура да дође на власт. Оптужујући га за наводно мате-роубиство, властела га је отровала. Умро је 20. јануара 1458. године.

Кључне речи: деспот, Лазар, Ђурађ, Јерина, Србија, Турска, Угарска, Смедерево, војвода, логотет, ризничар.

Despot Lazar Branković was a son of despot Đurađ Branković and despoina Jerina (Irina), born Cantacuzenus. He was in exile with his parents in 1439–1444, in Hungary, Italy, Ragusa, Zeta. He married Helen, the daughter of Thomas Paleologus, despot of Morea in 1446. At that occasion he was crowned with the crown of despots, because his older brothers, Grgur and Stephen, had been blinded. Thus he became the heir to the Serbian throne and his father's co-ruler. When despot Đurađ died, on December 24th, 1456, he became a Serbian ruler. In the extremely difficult political conditions, he maneuvered between Turkey and Hungary. He entered a hard dispute with his mother, who was supporting the blind Grgur in his attempts to seize the power. He was poisoned by the nobility, which blamed him for alleged matricide.

Keywords: despot, Lazar, Đurađ, Jerina, Serbia, Turkey, Hungary, Smederevo, vojvode, logothet, treasurer.

Деспот Лазар Бранковић је био најмлађи син деспота Ђурђа Бранковића и деспотице Јерине (Ирине Кантакузин), а име је добио по стрицу Лазару, кога је султан Муса убио 1410. године. Рођен је у време када је његов отац управљао облашћу која је обухватала Косово, Метохију, део Полимља и Пештерске

висоравни. „Господин” Ђурађ је највише резидирао у Вучитрну, у коме се 1426. године изричито помиње његов двор – „in Vuclatern, videlicet in curia infrascripti magnifici et potentis domini, domini Georgii quondam Vulchi”¹. На минијатури Есфигменске повеље, од 11. септембра 1429. г., деспотска породица је насликана у два реда, и ту се Ђурђев син Лазар први пут појављује: у доњем реду, у средини је ћерка Кантакузина, лево од ње је средњи син Стефан, а десно Лазар. На глави носи вишебојни, позлаћени, калпак, као што је био обичај код властеле у Византији и Србији. О пасу има мач, а на руци сокола. Одевен је у горњу и доњу хаљину, с тим што горња замењује огртач. Има издужене линије тела, маркантне тамне обрве, повијен нос и коврцаву косу. Поред лица је црвеним мастилом написано име Лазар. Представљен је као дечак од неколико година.²

Пошто му је отац наследио ујака, деспота Стефана Лазаревића, Лазар је, као и цела породица, боравио у земљи Лазаревића. У току 1429. био је у Жичи. Док је зидана смедеревска престоница, владарска породица се селила из места у место. У марту 1433. године, бургундски витез и обавештајач Бертрандон де ла Брокијер затекао је деспота Ђурђа у Некудиму (код данашње Смедеревске Паланке), управо када је „пошао да лови са соколима на руци”. Са њиме су била сва три сина, Гргур, Стефан и Лазар, који је наводно имао четрнаест година. Проницљиви путник није пропустио да каже да су Ђурђеви синови „врло лепо”.³ Пошто је изграђен смедеревски Замак или Мали град, деспот Ђурађ се настанио у њему. У новој престоници живео је и Лазар.

Како је султан Мурат II (1421–1451) освајао 1439. Србију, деспот Ђурађ је са женом Јерином, двором, свештенством, благом, пратњом и сином Лазаром прешао у Угарску. Умешао се у борбе за престо после смрти угарског краља Алберта II (1438–1439), покушавајући да његову удовицу Јелисавету уда за Лазара. Одбила је понуду, јер није хтела да пође за православца. Пошто је превладала противничка страна, деспот Ђурађ је 1440. кренуо на пут у Зету, да из ње поведе борбу против Турака. Са њиме су ишли супруга Јерина и син Лазар. Најпре су стигли у Загреб, код Лазареве сестре Кантакузине, која је била удата за грофа Улриха II Цељског. Одатле су, преко Сења, стигли у Италију, у Кјођу, градић јужно од Венеције. Тако је Лазар једини пут у животу крочио на тло Италије. Указала му се прилика да, макар делимично, упозна једну земљу и њен народ. Са конвојем бродова, стигао је затим у Дубровник, у коме се задржао око недељу дана. У августу 1440. допутовао је у Зету и сместио се у Бар. Како деспот Ђурађ није успео ништа да постигне у Зети, вратио се у априлу 1441. у

¹ S. Ljubić, Listine o односајих izmedju Južnoga Slavenstva i Mletačke republike IX, Zagreb 1890, 7; J. Valentini, Acta Albaniae Veneta saeculorum XIV et XV, Pars II, Tomus XII, München–Palermo–Milano 1971, nr. 3037.

² П. Понвић – С. Смирнов, Минијатура породице деспота Ђурђа на повељи светогорском манастиру Есфигмену из 1429, Гласник Скопског научног друштва 11 (1931) 97–110; Р. Грђућ, Минијатура и потпис на повељи деспота Ђурђа у Есфигмену 1429. год, Гласник Скопског научног друштва 13 (1934) 213–214; Св. Радојчић, Портрети српских владара у средњем веку, Скопље 1934, 71–73; В. Ђурић, Портрети на повељама византијских и српских владара, Зборник Филозофског факултета у Београду VII-1 (1963) 251–269; Есфигменска повеља деспота Ђурђа, пр. П. Ивић, В. Ј. Ђурић, С. Ђирковић, Београд – Смедерево 1989, 11–70.

³ Бертрандон де ла Брокијер, Путовање преко мора, прев. М. Рајчић, Београд 1950, 131.

Дубровник и у њему остао око три месеца. Тако се Лазару пружила прилика да добро упозна град, са којим је његов отац вазда био у добрим односима. На томе путу био је у могућности да у младићком добу доста види и научи.

Управо док се Лазар налазио у Дубровнику, збио се догађај који је изменио његов каснији живот. Старију браћу, Гргура и Стефана, ослепио је султан Мурат II 8. маја 1441. године у Токату, у Малој Азији. У тренутку ослепљења, Гргур је био престолонаследник, али су чином ослепљења оба брата лишена владарског положаја. Како је међу Ђурђевим синовима с очињим видом остао једино Лазар, то му је донело титулу српског деспота, што се брзо могло осетити. Боравећи у Будиму, деспот Ђурађ је априла 1443. поклонио неке угарске поседе, истичући да то чини не само у своје већ и у име сина Лазара.⁴ Пошто је 1444. обновљена српска држава, Лазар се с родитељима вратио у Смедерево, у које су доведени и ослепљени синови. Деспот Ђурађ је 17. септембра 1445. дао Дубровчанима свечану повељу, у којој су поменути и „синови господства ми Гргур и Стефан и Лазар”. Истога дана подарио је Дубровчанима и другу повељу, која се односила углавном на Сребреницу. Истакао је да ће нове повластице важити у време „господства ми и синова господства ми, Гргура и Стефана и Лазара”.⁵

Пошто се није ратовало, деспот Ђурађ је 1446. године оженио Лазара. Избор невесте пао је на Јелену, кћер морејског деспота Томе Палеолога, а братаницу византијског цара Јована VIII Палеолога (1425–1448). Одлучено је да млада дође преко Дубровника. У Кларенци су је преузели Дубровчани, двојица деспотових војвода и друга српска властела. У Дубровник, где је свечано дочекана и богато угошћена, приспела је 28. октобра 1446, а са шест српских војвода на челу у Дубровник су стигли и Лазареви сватови. У току новембра, угледна српска пратња довела је невесту у Смедерево. По речима летописца, „донесоше госпожду Елену от Мурије Лазару”. Ту су се младенци, чији су брак склопили родитељи, вероватно први пут видели. Свадба је, по Сеченичком летопису, прослављена 18. децембра 1446. године,⁶ у Смедереву, а то је била само једна страна свечаности јер је склапање брака имало и државно-правни смисао. Лазару је одмах додељена титула деспота. На свечаност је допутовао изасланик византијског цара Ђорђе Филантропен, који је 1429. крунисао Ђурђа деспотским венцем.⁷ „И венчајут его чстју венцем деспотства”, записао је српски летописац. Према томе, свечаност на смедеревском двору имала је два резултата: „ожени се деспот Лазар и постави се деспотом”.⁸ Тако је Лазар постао наследник српског престола и очев савладар. Српски летописац од Лазаревог крунисања 1446. броји године у којима је „царствовао же с отцем својим”.⁹

⁴ L. Thallöczy – A. Aldásy, Monumenta Hungariae historica. Codex diplomaticus partium Regno Hungariae adnexarum, Budapest 1907, 142–143.

⁵ Љ. Стојановић, Старе српске повеље и писма (даље: Повеље и писма) I/2, Београд – Ср. Карловци, 1934, 30–32.

⁶ Љ. Стојановић, Стари српски родослови и летописи (даље: Родослови и летописи), Сремски Карловци 1927, 235.

⁷ G. Sphranzes, Memorii 1401–1477, ed. V. Grecu, Bucuresti 1966, 70. Уп. Б. Ферјанчић, Деспоти у Византији и јужнословенским земљама, Београд 1960, 191.

⁸ Родослови и летописи, 235.

⁹ Исто, 235.

Према томе, у његовој владавини разликовала су се два периода: први, када је био очев савладар, и други, када је владао сам.

Српски двор је упутио званичан позив Дубровачкој републици да пошаље поклицаре на Лазареву свадбу, али су они закаснили на свечаност због лошег јесењег времена. Осим тога, рачунало се да ће свечаност бити после Божића, а и поклон за младенце каснио је из Млетака. А он је заиста био достојан њиховог положаја и угледа. За Јелену је купљено око десет метара позлаћеног броката и четири стотине комада хермелина, а за Лазара осам труба fine чохе, ткане у Фиренци и Мантови. Све је вредело шест стотина дуката, с тим што је тачно половина дата за младин а половина за младожењин поклон. Дубровачки поклицари су га предали у јануару 1447. године.¹⁰

Већ после свадбе, Лазар се у документима називао деспотом. У току 1447. заповедио је да се напише други део Шестоднева Јована Златоустог као „В Христа Бога благоверни господин Србљем Деспот Лазар”.¹¹ Са супругом је живео у Смедереву, тако да су на српском двору биле две Гркиње: свекрва Јерина и снаха Јелена. Као очев савладар, Лазар је пратио политичке догађаје, који су се смењивали један за другим. Када му је отац дошао у тежак сукоб с Јованом Хуњадијем, угарска страна је објавила да конфискује његова имања северно од Саве и Дунава. Навела је да поседи који су припадали Ђурђу, његовој жени Јерини и синовима Гргуру, Стефану и Лазару прелазе у руке Хуњадија и његових синова Ладислава и Матије.¹² Још важнији су били односи с Турском. Пошто је 1451. нови султан, Мехмад II (1451–1481) дошао на престо, деспот Ђурађ је обновио мировни уговор. Млади цар је обећао да ће поштовати мир докле год је жив Ђурађ и његов син Лазар. То је изузетно важно, јер је значило да ће Турска признати Лазара за будућег српског владара. Исте године сређени су односи и са Угарском, склапањем мировног споразума с Јованом Хуњадијем. Предвиђено је да се права и обавезе односе не само на деспота Ђурђа и његову жену Јерину већ и на њихове синове Гргура, Стефана и Лазара. У уговор су укључене и Ђурђево кћери Мара и Кантакузина, и унук Јелисавета и Маргарета.¹³

Када су у августу 1451. године стигли дубровачки поклицари на српски двор, имали су налог да посете не само деспота Ђурђа већ и деспотицу Јерину и њихове синове Гргура, Стефана и Лазара. Њихова имена навођена су по старешинству. Али, о Лазаревој титули деспота водило се рачуна. Почетком 1452. деспот Ђурађ је дао даровну повељу светогорском манастиру Лаври Св. Атанасија. Захвално братство се обавезало да чини помене „мене господину деспоту Ђурђу и госпођи деспотици кира-Јерини и чедом нашим: царици кира-Мари и госпођи кира-Кантакузини и господину Гргуру и господину Стефану

¹⁰ О Лазаревој свадби: *Б. Недељковић*, Дубровник у сватовима кнеза Лазара Ђурђевића, Зборник Филозофског факултета у Београду VIII/2 (1964) 479–523; *Вл. Ђоровић*, Женидба деспота Лазара, Глас СКА, 156 (1933) 145–159; *J. Tadić*, Promet putnika u starom Dubrovniku, Dubrovnik 1939, 89–96.

¹¹ *Љ. Стојановић*, Стари српски записи и натписи (даље: Записи и натписи) I, Београд 1902, 90.

¹² *L. Thallöczy – A. Aldäsy*, 158–162, 164, 165.

¹³ *G. Fejér*, Genus incunabulae et virtus Joannis Corvini de Hunyad, regni Hungariae gubernatoris, argumentis criticis illustrata, Budae 1844, 149–157; *J. Teleki*, Hunyadiak korà magyarországon X, Pesten 1853, 305–312.

и господину деспоту Лазару и госпођи деспотици кира-Јелени Палеологини”. Док су два старија брата носила само титулу „господин”, Лазар је „господин деспот”, а његова супруга „госпођа деспотица”.¹⁴ У званичним документима титула деспота је редовно навођена.

Иако је турски притисак био све већи, и даље је подизана и осликавана понека црква, нпр. 1451/1452. у Пећанима, у Метохији, посвећена Ваведену Богородице. Ктитор је у натпису изнад улазних врата навео да „створи се и пописа овај свети божанствени храм... у дане благочестивога и христољубивога и превисокога и светороднога господина све српске земље и Поморја деспота Ђурђа и деспотице Јерине и синова господина Гргура и Стефана и деспота Лазара и деспотице Јелене”.¹⁵ На двору Бранковића деловао је „Степан дијак”, који је преписао неколико књига за браћу, деспота Лазара и Гргура. Када су почетком 1453. године донете мошти апостола и јеванђелисте Луке у Смедерево, у „церков полатну”, одржано је свечано бденије, које се продужило целу ноћ. Деспот Ђурађ и деспот Лазар, владар и савладар, остали су до свитања. Зна се да је 1454. године Дубровчанин Никола Растић купио у Млечима златом ткане хаљине за деспота Лазара. „Видећи његову праву службу и усрдије к мени”, Лазар му је поклонιο од куповине преостали део новца.¹⁶

У току 1454. године султан Мехмед II Освајач започео је систематско освајање Српске деспотовине. Следеће године посео је Област Бранковића, а из Новог Брда одбеглом грачаничком митрополиту Венедикту деспот Ђурађ је, заједно са сином деспотом Лазаром, 6. септембра 1456. даровао Цркву Св. Ђорђа у Враћевшници, по три села у „власти” острвичкој и борачкој, „пивничште” у Руднику и друга имања у Руднику и рудничком метоху.¹⁷ Лазар се стално налазио уз оца, па и у децембру 1455, када их је у граду Купинику у Срему напао Михаило Силађи. Док је трајала битка, у којој је морао да учествује стари и изнемогли деспот Ђурађ, настао је метеж, који је искористио деспот Лазар и, са осталим члановима породице, успео да умакне. Тако се спасао заробљеништва, у које је допао његов отац. За откуп се морао сакупити велики новац. Наводно је деспотица Јерина убрзавала, а деспот Лазар одуговлачио прикупљање пара.¹⁸ Иза тога нечасног дела стајао је Јован Хуњади, а не и краљ Ладислав V Посмрче (1444–1457). Већ сутрадан по нападу, деспот Лазар је, с пратњом од хиљаду и пет стотина коњаника, одјахао у Будим. Чувши за поступак према деспоту Ђурђу, краљ је плануо од беса, наредивши да се обустави исплата откупа и да се престане са заузимањем Ђурђевих добара у Угарској. Очигледно, краљ је

¹⁴ С. Ђурковић, Две српске повеље за Лавру, Хиландарски зборник 5 (1983) 93–99; Д. Анастасијевић, Српски архив Лавре Атонске, Споменик СКА 56 (1922) 15–16; Ст. Новаковић, Законски споменици српских држава средњег века (даље: Зак. спом.), Београд 1912, 502–504.

¹⁵ Записи и натписи I, 93. Уп. М. Ивановић, Остаци цркве Ваведена Богородице у селу Пећани код Суве Реке, Саопштења 20–21 (1988–1989) 190.

¹⁶ Л. Павловић, Историја Смедерева у речи и слици, Смедерево 1980, 84.

¹⁷ Љ. Стојановић, Стари српски хрисовуљи, акта, биографије, летописи, типичи, поменици, записи и др, Споменик СКА 3 (1890) 5–6.

¹⁸ Cosmographia Papae Pii, Europa Pii Pontificis nostrorum temporum varias continens historias, Venetiis 1503, XI–XII; М. Орбин, Краљевство Словена, пр. Ф. Баршић, Р. Самаршић, С. Ђурковић, прев. З. Шундрица, Београд 1968, 127–128; L. Thalloczy – A. Aldasy, 224; J. Teleki, 548.

лепо примио деспота Лазара, који је својевремено проживео неколико година у Будиму.

Прекретница у животу деспота Лазара догодила се 24. децембра 1456. године, на дан смрти његовог оца, чије је здравствено стање последњих година живота било такво да више није могао сам да обавља владарске послове, већ их је препуштао сину. Пошто је био деспот и очев савладав, Лазар је постао српски владар. „Постави се деспотом Лазар, син Гјурга, деспота Србљем”.¹⁹ Прва брига новог владара била је да га призна султан Мехмед II Освајач. Два српска посланика, од којих је један био Михаило Анђеловић, чији је потурчени брат Махмуд био румелијски беглербег и велики везир, успела су већ 15. јануара 1457. године да склопе мировни споразум на Порти. Цар је признао Лазару очеву земљу, а овај се обавезао да плаћа годишњи харач од 40.000 дуката. Наводно је добио и уверавања да неће бити узнемираван до краја живота.²⁰

Без сумње, Лазар је на почетку владе показао велику спретност. Тек после сређивања односа с Турцима, упутио је посланство у Угарску. Оно је званично донело вест да је умро деспот Ђурађ, да је деспот Лазар преузео власт и да је склопио споразум с Портом. У Угарској се, међутим, сумњало да ће нови деспот навести Турке на Београд, како због убиства његовог зета Улриха II Цељског тако и због мржње према заповеднику Београда Михаилу Силађију, који је наставио да напада деспотове поданике. Веровало се да Лазар више воли да Београд буде у турским него у угарским рукама.

У самој Угарској, Ладислав Хуњади, син Јована Хуњадија, ковао је заверу против краља Ладислава V Посмрчета. Али, у Будиму је било доста противника странке Хуњадијеваца, и завера је откривена. Ухапшена су браћа Хуњади, Ладислав и Матија, и бројне њихове присталице. Ладиславу је организовано суђење, у коме је учествовао и деспот Лазар. Конрад Меснер, трговац из Констанца, обавестио је 16. априла 1457. године миланског војводу Франческа Сфорцу да је у суђењу учествовао и „el sosego del signore Cilli“. Раније се мислило да се вест односила на таста цељског грофа. У питању је, међутим, зет грофа, тј. деспот Лазар, јер је таст, тј. Ђурађ Бранковић већ био мртав. К. Меснер је навео да су у суђењу учествовали „molti principi et signori“, очигледно угарски прваци, али је једино изричито поменуо зета цељског грофа, тј. српског деспота. Ладислав Хуњади је осуђен на смрт и 16. марта 1457. погубљен.²¹

Убиство Ладислава Хуњадија проузроковало је рат између Хуњадијеваца и краља Ладислава V. Када се зна за учешће деспота Лазара у поменутом суђењу, постаје јасније зашто је Михаило Силађи заузео бечејску тврђаву, која је припадала Бранковићима.²² Заузврат, деспот Лазар је априла 1457, уз помоћ

¹⁹ Родослови и летописи, 240–241.

²⁰ В. Макушев, Историјски споменици Јужних Словена и околних народа II, Београд 1882, 215–216; L. Thallosy – A. Aldasy, 223–224; Laonici Chalcocondylae Historiam demonstrationes II, ed. E. Darko, Budapestini 1922, 176, а по њеми и М. Орбин, 128, прича да се деспот Лазар обавезао на харач од 20.000 дуката. Уп. М. Спремић, Турски трибутари у 14. и 15. веку, Историјски гласник 1–2 (1970), 25–26.

²¹ П. Рокаи, Прилог биографији деспота Лазара Бранковића, Историјски часопис 56 (2008) 183–190.

²² П. Рокаи – З. Ђере – Т. Пал – А. Касаи, Историја Мађара, Београд 2002, 158.

краљевих присталица, посео Ковин. Српска војска је заузела и друге градове, јер летописац истиче да „прими господин деспот Лазар град Ковин и ине градове побрешке”. Били су то Ласловар и друге дунавске тврђаве, преко пута Смедерева и Голупца. Лазареве трупе су продрле дубље у Банат, али су потучене. „Погибе српска војска на Тамишу маја 25”, забележено је у летописима.²³ Ипак, деспот Лазар је успео да сачува „побрешке” градове до краја живота. Тако се, први пут у средњем веку, српска држава проширила на леву обалу Дунава.

Као да је предосећао пропаст Деспотовине, деспот Лазар се обезбеђивао на другој страни. Од свога зета, грофа Улриха II Цељског, купио је тврђаву Раковац у Славонији, у коју се, у крајњој невољи, могао склонити. Над том тврђавом његова сестра грофица Кантакузина имала је права и неколико година касније.²⁴

Ипак, спољнополитички заплети задавали су деспоту Лазару мање бриге него сукоби с најближим сродницима. Поделе у породици Бранковић избиле су на видело одмах после смрти деспота Ђурђа. Мајка није спречила раздор међу децом, већ га је појачала. Критовул прича да је деспот Ђурађ одредио као своје наследнике жену Јерину и сина Лазара.²⁵ Т. Спандуњин наводи да је Ђурађ оставио да Јерина буде „туторка и управница државе синова”.²⁶ „Ђурађ је у завештању одредио да његова жена Јерина управља државом његових синова”, записао је М. Орбин.²⁷ Судићи по дубровачким документима, почетком 1457. године управљали су Јерина, Лазар и његова браћа. Касније се браћа не помињу, а Лазар је навођен на првом месту.²⁸ Критовул, који неповољно суди о Лазару, прича да је Лазар лишио сваке власти мајку, стално је злостављао, тражећи свакодневно да му преда очево наслеђе и благо које је сакрила. Наводно је Јеринина кћи Мара страховала за мајчин иметак од брата Лазара и његове жене Јелене.²⁹ У породичном сукобу имао је одређено место и бивши престолонаследник Гргур. Причајући о Лазару, М. Орбин наводи да је „његова мајка Јерина била више на страни његовог старијег брата Гргура”, који је „неправедно лишен престола”.³⁰ И Енеа Силвио Пиколомини је знао да је Лазар „искључио” из власти „брата по имену Гргура”.³¹ У жеку свађе, 3. маја 1457. године, у Руднику је умрла Јерина. Исте ноћи побегли су султану Мехмеду II њен син Гргур, кћи Мара и брат Тома Кантакузин. Вероватно по гласинама, Т. Спандуњин, М. Орбин, Ј. Лукаревић и неки други писци оптужују Лазара да је отровао мајку отровом насутим у салату.³²

²³ Родослови и летописи, 241.

²⁴ *J. Stipišić – M. Šamšalović*, *Isprave arhiva Jugoslavenske akademije, Regesta III*, Zagreb 1960, 586. Уп. *М. Спремић*, Кантакузина (Катарина) Бранковић, *Mons aureus* 30 (2010) 93–94.

²⁵ *Critobuli Imbriotiae historiae*, ed. *D. R. Reinsch*, Berolini – Novi Eboraci 1983, 112–113.

²⁶ Th. Spandugino patrio Constantinopolitano, *De la origine degli imperatori Ottomani, ordini de la corte, forma del guarreggiare loro, religione, rito et costumi de la natione*, *C. Sathas*, Documents inédits relatifs à l’histoire de la Grece au Moyen-age IX, Paris 1890, 158.

²⁷ *М. Орбин*, 128.

²⁸ *HAD. Acta Consilii Rogatorum* (даље: *Cons. Rog.*), XV, 100, 106’, 109’, 113’.

²⁹ *G. Sprhantzès*, *Memorii 1401–1477*, ed. *V. Grecu*, Bucaresti 1966, 108.

³⁰ *М. Орбин*, 128.

³¹ *Cosmographia Pape Pii*, XII.

³² Th. Spandugino, 158; *М. Орбин*, 128; *G. Luccari*, *Copioso ristretto degli annali di Ragusa*, Ragusa 1790, 174.

О трагичном догађају Критовул има своју верзију. Уз Мару и Гргур, кришом је с благом пошла да бежи султану и Јерина. Деспот Лазар је похитао за њима и успео да их стигне у једној од својих тврђава. Ипак, Гргур и Мара су успели да побегну у један султанов град. Њихова мајка пак остала је због старости и, скрхана тугом и болешћу, ту је умрла. Пошто је њу сахранио, Лазар се с благом вратио у Смедерево.³³ Тако је Јерина у бекству стигла само до Рудника, где је и умрла. Уз Лазара, у Смедереву је остао његов слепи брат Стефан, највећи противник Турака међу Ђурђевог децом. Насупрот њему, слепи Гргур је настојао да дође на српски престо уз помоћ султана. Да би то постигао, понудио је Мехмеду II „знатну суму новца”.³⁴ Тако се коначно расцепила породица деспота Ђурђа Бранковића. Пропаст државе поклапала се са пропашћу владајуће породице.

Сукоб са својима морао је оставити дубоког трага на деспоту Лазару. Иако су се породични противници везали за султана, и он је морао наставити као његов вазал. Ипак, стално га се плашио. Почетком пролећа 1457. године два његова посланика донела су вест у Будим да Мехмед II спрема велику војску на Србију. Већ су многи Турци стигли у Влашку, Србију и Босну, а причало се да ће доћи и нови. Очекивало се да ће кренути сам цар, да ће повести оба сина са две војске, једну на Београд, а другу ће лично водити на Босну. Султан, ипак, није кренуо, али је деспот Лазар доставио вести које су стигле до њега. У борби за опстанак, помогао је у јесен 1457. турску провалу у Банат. По једном извештају, послатом из Будима у Милано, цео подухват је изведен „посредством деспота Лазара”.³⁵

У другој половини 1457. године деспот Лазар је дизао у Дубровнику остатке очевог поклада. Узимање својих делова започели су Лазар и брат му Стефан, а онда се јавио из Турске и Гргур, кога је подржавала сестра Мара. Узимање блага трајало је од августа до децембра 1457, а подељено је 209 (68,4 кг) литара злата. Ради дизања две трећине, које су припадале деспоту Лазару и Стефану, у Дубровник су стигли Никола Радулиновић, кнез Сребренице, и Паскоје Челубиновић, али је главни посао обавио Дамњан Ђурђевић, који је остао у служби српског двора и после смрти деспота Ђурђа. Добијено благо однео је у Смедерево, а „деспот Лазар” и „господин Степан” издали су одговарајуће признанице о пријему, задржавајући пријатељске односе с Дубровачком општином.³⁶ Деспот Лазар се одрекао 70 дуката, које му је тестаментом погрешно оставио властелин Никола Растић, његов ранији набављач робе у Млещима.³⁷ Тако су деца деспота Ђурђа, за Лазарева живота, подигла главни део очевог депозита.

Најважније везе између двора деспота Лазара и Дубровника ишле су преко спретног Дамњана Ђурђевића. Колико је био тесно повезан с Лазаром показује његов боравак 1457. године у Дубровнику, у коме је провео око четири месеца,

³³ Critobulos, 112–113.

³⁴ Cosmographia Pape Pii, XII; М. Орбин, 128.

³⁵ *L. Thallöczy – A. Aldásy*, 230.

³⁶ Повеље и писма 1/2, 29–30, 156–161.

³⁷ *М. Динић*, Неколико ћириличких споменика из Дубровника, Прилози за КЛИФ 24, св. 1–2 (1958) 97.

све док није подигао поменути поклад. Донео је у Србију новац погинулог Антонија Радосалића, сакупивши га од дужника уз помоћ суда деспота Лазара.³⁸ Уз пропратно писмо, деспот му је послао неке трговце из Рудника, који су се спорили око наслеђа.³⁹ У Дубровнику је 24. новембра 1457. саставио тестамент, завештавши „господину деспоту” своје оружје, оклопе, 100 дуката и кућу у Смедереву.⁴⁰ Када се у децембру 1457. вратио на српски двор, донео је важне поруке дубровачке општине, на које је деспот Лазар „отпоручио”. И деспот Лазар и његов брат Стефан називали су Дамњана „нашим властелином”.⁴¹

Деспот Лазар је највише боравио у Смедереву. Ковао је новац и имао свој посебан печат. Сачуван је на признаници од 12. августа 1457, а састоји се од штита, шлема, турнирског типа, и рогова на њему. Плашт се раскошно спушта с обе стране штита, на коме су лав и двоглави орао, а околно натпис: „милостју Божијеју господин Србљем деспот Лазар”. На малом Лазаревом печату, са писма Дубровчанима од 22. децембра 1457, налази се шлем са роговима и заобљени штит, с натписом: „Господин деспот Лазар”.⁴² Уз Лазара, у Смедереву је стално био старији брат, слепи Стефан, који је имао неког удела у управи, јер је дубровачки Сенат септембра 1457. тражио трговачку привилегију „од деспота Лазара и његовог брата Стефана”.⁴³ Стефан је био друга личност у српској држави. Остали достојанственици били су из времена деспота Ђурђа. У време Лазареве владе велики војвода био је већ помињани Михаило Анђеловић.⁴⁴ Лазар је дао „логотетство велико и област над црквама” Стефану Ратковићу, који је држао више села у пронију.⁴⁵ Дужност ризничара обављао је Радослав. Њему је Лазар, пре 4. децембра 1457, дао у пронију села Глумце и Полатну „у власти смедеревској” и село Тупшинце „у власти голубској”. Ако ризничар умре или се замонаши, предвиђено је да села преузму његови сестрићи Радослав и Радован „да их држе у пронију и да од њих работају и војују како и ини пронијари”. Значајан је податак из повеље да су три села, која је Лазар раније дао Радославу „у власти Петрушкој”, заузели Турци, што значи да су држали крај око данашњег Параћина. Деспот је предвиђао могућност да његов ризничар поново завлада својим имањима, и да их онда држе његови сестрићи „у пронију”, али то су биле пусте жеље, без стварног основа.⁴⁶ Повељу деспота Лазара написао је у Смедереву логотет Стефан Ратковић. Из ње се види да је ризничар Радослав имао кућу у престоници, у којој је, без сумње, и живео. Баш његова кућа је раније припадала судији Теофилу, уз кога се помиње још један ризничар. У време владе деспота Лазара бројни државни функционери живели су у престоници, као и у доба деспота Ђурђа.

³⁸ HAD, *Diversa Cancellariae* LXVI, 50.

³⁹ М. Динић, За историју рударства у средњовековној Србији и Босни II, Београд 1962, 18.

⁴⁰ HAD, *Testamenta Notariae* XVII, 19–20.

⁴¹ Повеље и писма I/2, 158–161.

⁴² Д. Мрђеновић – А. Палавестра – Д. Снасућ, Родословне таблице српских династија и властеле, Београд 1987, 83.

⁴³ Cons. Rog, XV, 149' bis.

⁴⁴ F. Rački, Iz djela E. L. Crijevića, Dubrovčanina, *Starine JAZU* 4 (1872) 194.

⁴⁵ F. Rački, Prilozi za zbirku srbskih i bosanskih listina, *Rad JAZU* 1 (1867) 156–158.

⁴⁶ M. Lascaris, Actes serbes de Vatopedi, *Byzantinoslavica* 6 (1935–1936) 183–184.

У време деспота Лазара деловали су у смедеревској престоници образовани људи, љубитељи књиге. У унутрашњости су радили скромнији мајстори, како се види на Цркви Св. Тројице у Горњој Каменици, код Књажевца, коју је 1457. подигао деспот Лазар. Податак о ктитору и градњи сачуван је у натпису, који је до нас доспео у копији из 19. века. Тролисне основе, с припратом, храм је без пластичних украса, а осликан је фрескама које на скроман начин понављају облике из ранијих времена. Да ли је, међутим, та област била у саставу Лазареве државе, није потпуно сигурно.⁴⁷ У Манастиру Градцу нађена је камена плочица, на чијој једној страни пише „Господин деспот Лазар”, а на другој, у нечитком тексту, разазнаје се само име „Гргур”.⁴⁸ Иако је владао у необично тешким условима, деспот Лазар се бринуо о светињама, продужавајући, на скроман начин, ктиторску делатност својих претходника.

Султан Мехмед II Освајач није ратовао 1457. године. Ипак, у Србији је са страхом праћен сваки његов покрет. Деспот Лазар је 22. децембра те године јавио Дубровчанима да је цар дошао у Пловдив, али се, на срећу, вратио у Једрене.⁴⁹ Значајни догађаји, ипак, нису недостајали. Угарски краљ Ладислав V Посмрче умро је у Прагу 23. новембра 1457, у осамнаестој години. „Умре краљ Владислав, син Албертин, ноембриа 23 у Чесех”, записао је српски летописац.⁵⁰ Деспот Лазар је примио тужну вест од угарске господе 10. децембра, али је и он није дуго надживео.⁵¹ Умро је већ 20. јануара 1458, као релативно млад човек, у добу од највише 35 година. Дајући тачно хронолошке податке о смрти, летописац је додао да „господствова с родитељем 10 лет”, а „царствова” сам „1 лето и 26 дана”.⁵²

Неколико писаца дају податке о Лазаревој смрти. Грк Критовул, стално нерасположен према њему, истиче да је „био још млад и неискусан у управљању државом и није имао при себи честитог и блиског човека који би му помагао у пословима, а ако га је и имао, није слушао његове савете”. Пошто је отказао плаћање харача, што је сигурно нетачно, изазвао је гнев султана, који је решио да га нападне, а на то се Лазар разболе и умре.⁵³ Сазнавши да ће га султан напасти, прича Т. Спандуњин, „Лазар Деспот, бојећи се војске Мехмеда, разболи се и за кратко време умре”.⁵⁴ На исто се своди и излагање М. Орбина: „Кад је за то сазнао Лазар, а како се бојао Мехмедове војске, разболео се од јада и ускоро умро”.⁵⁵ Оба писца истичу да су га, због матероубиства, „омрзли његови вазали и други суседи”. Писац Родослова куће Бранковића, насталог крајем 15. века, иде и даље. Говорећи о Лазару, он изричито каже: „И овај мало господствовавши,

⁴⁷ Записи и натписи I, 96. Уп. А. Веселиновић, Североисточна Србија у средњем веку, Историјски гласник 1–2 (1987) 67; И. Путић, Конзерваторски радови на цркви манастира Горње Каменице, Саопштења 9 (1970) 155–160.

⁴⁸ М. Шаkota, Камена плочица из Градца, Саопштења 8 (1969) 129–130.

⁴⁹ Повеље и писма I/2, 160.

⁵⁰ Родослови и летописи, 241–242.

⁵¹ Повеље и писма I/2, 160.

⁵² Родослови и летописи, 242.

⁵³ Critobulos, 113.

⁵⁴ Th. Spandugino, 158.

⁵⁵ М. Орбин, 128.

отрован од своје властеле убијен би⁵⁶. Како по свему изгледа, Лазар није умро природном смрћу, већ је отрован. Из извора се не може наслутити да се његова смрт очекивала. Напротив, он је, 22. децембра 1457, мање од месец дана пред смрт, писао Дубровчанима да се добро осећа: „и ми милостију Божијом имамо се добро како је воља Божија⁵⁷. Мада израз може спадати у област куртоазије, његова смрт је дошла изненада. Владао је у необично тешким спољнополитичким околностима, али му је породични сукоб био још тежи. На његовом случају показало се да трагика породичног сукоба може да буде најтежа.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Извори – Primary Sources

- Cosmographia Pape Pii, Europa Pii Ponteficis nostrorum temporum varias continens historias, Venetiis 1503.
- Critobuli Imbriotiae historiae, ed. *D. R. Reinsch*, Berolini – Novi Eboraci 1983.
- Sphranzes G.*, Memorii 1401–1477, ed. *V. Grecu*, Bucaresti 1966.
- Historijski arhiv u Dubrovniku. Acta Consilii Rogatorum.
- Historijski arhiv u Dubrovniku. Diversa Cancellariae LXVI, 50.
- Historijski arhiv u Dubrovniku. Testamenta Notariae XVII.
- Laonici Chalcocondylae Historiam demonstrationes II, ed. *E. Darko*, Budapestini 1922.
- Lascaris M.*, Actes serbes de Vatopedi, Byzantinoslavica 6 (1935–1936) 166–185.
- Ljubić S.*, Listine o odnošajih između Južnoga Slavenstva i Mletačke republike IX, Zagreb 1890.
- Luccari G.*, Copioso ristretto degli annali di Ragusa, Ragusa 1790.
- Stipišić J. – Šamšalović M.*, Isprave arhiva Jugoslavenske akademije, Regesta III, Zagreb 1960.
- Th. Spandugnino patritio Constantinopolitano, De la origine degli imperatori Ottomani, ordini de la corte, forma del guarreggiare loro, religione, rito et costumi de la natione, *C. Sathas*, Documents inédits relatifs à l'histoire de la Grece au Moyen-age IX, Paris 1890.
- Thallôczy L. – Aldàsy A.*, Monumenta Hungariae historica. Codex diplomaticus partium Regno Hungariae adnexarum, Budapest 1907.
- Valentini J.* (ed.), Acta Albaniae Veneta saeculorum XIV et XV, Pars II, Tomus XII, München – Palermo – Milano 1971.
- Анастасијевић Д.*, Српски архив Лавре Атонске, Споменик СКА 56 (1922) 6–21 [*Anastasijević D.*, Srpski arhiv Lavre Atonske, Spomenik SKA 56 (1922) 6–21].
- Бертрандон де ла Брокијер*, Путовање преко мора, прев. *М. Ражувић*, Београд 1950. [*Bertrandon de la Brokijer*, Putovanje preko mora, прев. *М. Рајић*, Београд 1950].
- Динић М.*, Неколико ћириличких споменика из Дубровника, Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор 24, св. 1–2 (1958) 94–110. [*Dinić M.*, Nekoliko ćirilčkih spomenika iz Dubrovnika, Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor 24, sv. 1–2 (1958) 94–110.].
- Есфигменска повеља деспота Ђурђа, пр. *П. Ивић, В. Ј. Ђурић, С. Ђурковић*, Београд–Смедерево 1989. [Esfigmenska povelja despota Đurđa, пр. *P. Ivić, V. J. Đurić, S. Ćirković*, Београд – Smederevo 1989].
- Макушев В.*, Историјски споменици Јужних Словена и околних народа II, Београд 1882. [*Makušev V.*, Istorijski spomenici Južnih Slovena i okolnih naroda II, Београд 1982].

⁵⁶ *Dj. Sp. Radojičić*, Antologija stare srpske književnosti, Београд 1960, 348–349.

⁵⁷ Повеље и писма I-2, 160.

- Новаковић Сћ.*, Законски споменици српских држава средњег века, Београд 1912. [*Novaković St.*, *Zakonski spomenici srpskih država srednjeg veka*, Beograd 1912].
- Орбин М.*, Краљевство Словена, пр. *Ф. Баришић, Р. Самарџић, С. Ђурковић*, прев. *З. Шундрица*, Београд 1968. [*M. Orbin*, *Kraljevstvo Slovena*, пр. *F. Barišić, R. Samardžić, S. Ćirković*, прев. *Z. Šundrica*, Beograd 1968].
- Рачки Ф.*, Из дјела Е. Л. Кријевића Дубровчанина, *Starine JAZU* 4 (1872) 154–201.
- Рачки Ф.*, Прилози за збирку српских и босанских листина, *Rad JAZU* 1 (1867) 124–163.
- Сћојановић Љ.*, Старе српске повеље и писма I/2, Београд – Ср. Карловци, 1934. [*Stojanović Lj.*, *Stare srpske povelje i pisma I/2*, Beograd – Sr. Karlovci 1934].
- Сћојановић Љ.*, Стари српски записи и натписи I, Београд 1902. [*Stojanović Lj.*, *Stari srpski zapisi i natpisi I*, Beograd 1902].
- Сћојановић Љ.*, Стари српски родослови и летописи, Сремски Карловци 1927. [*Stojanović Lj.*, *Stari srpski rodoslovi i letopisi, Sremski Karlovci* 1927].
- Сћојановић Љ.*, Стари српски хрисовуљи, акта, биографије, летописи, типичи, поменици, записи и др., Споменик СКА 3 (1890) [*Stojanović Lj.*, *Stari srpski hrisovulji, akta, letopisi, tipici, pomenici, zapisi i dr.*, Spomenik SKA 3 (1890)].
- Тељеки Ј.*, Hunyadiakkorà magyarországon X, Pesten 1853.
- Ђурковић С.*, Две српске повеље за Лавру, Хиландарски зборник 5 (1983) 91–100. [*Ćirković S.*, *Dve srpske povelje za Lavru*, Hilandarski zbornik 5 (1983) 91–100].
- Фејер Г.*, Genus incunabulae et virtus Joannis Corvini de Hunyad, regni Hungariae gubernatoris, argumentis criticis illustrata, Budae 1844.

Литература – Secondary Works

- Радојичић Дј. Сп.*, Antologija stare srpske književnosti, Beograd 1960.
- Тодић Ј.*, Promet putnika u starom Dubrovniku, Dubrovnik 1939.
- Веселиновић А.*, Североисточна Србија у средњем веку, Историјски гласник 1–2 (1987) 43–74. [*Veselinović A.*, *Severoistočna Srbija u srednjem veku*, Istorijski glasnik 1–2 (1987) 43–74].
- Грујић Р.*, Минијатура и потпис на повељи деспота Ђурђа у Есфигмену 1429. год, Гласник Скопског научног друштва 13 (1934) 213–214. [*Grujić R.*, *Minijatura i potpis na povelji despota Đurđa u Esfigmenu 1429. god*, Glasnik Skopskog naučnog društva 13 (1934)].
- Динић М.*, За историју рударства у средњовековној Србији и Босни II, Београд 1962. [*Dinić M.*, *Za istoriju rudarstva u srednjovekovnoj Srbiji i Bosni II*, Beograd 1962].
- Ђурић В.*, Портрети на повељама византијских и српских владара, Зборник Филозофског факултета у Београду VII-1 (1963) 251–269. [*Đurić V.*, *Portreti na poveljama vizantijskih i srpskih vladara*, Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu VII-1 (1963) 251–269].
- Ивановић М.*, Остаци цркве Ваведња Богородице у селу Пењани код Суве Реке, Саопштења 20–21 (1988–1989) 187–195. [*Ivanović M.*, *Ostaci crkve Vavedenja Bogorodice u selu Pećani kod Suve Reke*, Saopštenja 20–21 (1988–1989) 187–195].
- Мрђеновић Д., Палавестра А., Снасић Д.*, Родословне таблице српских династија и властеле, Београд 1987. [*Mrđenović D., Palavestra A., Spasić D.*, *Rodoslovne tablice srpskih dinastija i vlastele*, Beograd 1987].
- Недељковић Б.*, Дубровник у сватовима кнеза Лазара Ђурђевића, Зборник Филозофског факултета у Београду VIII/2 (1964) 479–523. [*Nedeljković B.*, *Dubrovnik u svatovima kneza Lazara Đurđevića*, Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu VIII/2 (1964) 479–523].
- Павловић Л.*, Историја Смедерева у речи и слици, Смедерево 1980. [*Pavlović L.*, *Istorija Smedereva u reči i slici*, Smederevo 1980].

- Појовић П.* – *Смирнов С.*, Минијатура породице деспота Ђурђа на повељи светогорском манастиру Есфигмену из 1429, Гласник Скопског научног друштва 11 (1931) 97–110. [*Popović P.* – *Smirnov S.*, Minijatura porodice despota Đurđa na povelji svetogorskom manastiru Esfigmenu iz 1429, Glasnik Skopskog naučnog društva 11(1931) 97–110].
- Пујић И.*, Конзерваторски радови на цркви манастира Горње Каменице, Саопштења 9 (1970) 155–160. [*Putić I.*, Konzervatorski radovi na crkvi manastira Gornje Kamenice, Saopštenja 9 (1970)].
- Радојчић Св.*, Портрети српских владара у средњем веку, Скопље 1934. [*Radović Sv.*, Portreti srpskih vladara u srednjem веку, Skoplje 1934].
- Рокаи П., Ђере З., Пал Т., Касаи А.*, Историја Мађара, Београд 2002. [*Rokai P., Đere Z., Pal T., Kasai A.*, Istorija Mađara, Beograd 2002].
- Рокаи П.*, Прилог биографији деспота Лазара Бранковића, Историјски часопис 56 (2008) 183–190. [*Rokai P.*, Prilog biografiji despota Lazara Brankovića, Istorijski časopis 56 (2008) 183–190].
- Спремић М.*, Кантакузина (Катарина) Бранковић, *Mons aureus* 30 (2010) 81–108. [*Spremić M.*, Kantakuzina (Katarina) Branković, *Mons aureus* 30 (2010)].
- Спремић М.*, Турски трибутари у 14. и 15. веку, Историјски гласник 1–2 (1970) 9–59. [*Spremić M.*, Turski tributari u 14. i 15. веку, Istorijski glasnik 1–2 (1970) 9–59].
- Ђоровић Вл.*, Женидба деспота Лазара, Глас СКА 156 (1933) 145–159. [*Đorović Vl.*, Ženidba despota Lazara, Glas SKA 156 (1933) 145–159].
- Ферјанчић Б.*, Деспоти у Византији и јужнословенским земљама, Београд 1960. [*Ferjančić B.*, Despoti u Vizantiji i južnoslovenskim zemljama, Beograd 1960].
- Шакота М.*, Камена плочица из Градца, Саопштења 8 (1969) 129–131. [*Šakota M.*, Kamena pločica iz Gradca, Saopštenja 8 (1969)].

Momčilo Spremić

(Serbian Academy of Sciences and Arts, Belgrade)

DESPOT LAZAR BRANKOVIĆ

Despot Lazar Branković was the youngest son of despot Đurađ Branković. He was depicted for the first time on September 11th 1429, at the miniature of the Esphigmenou Charter. He crossed over to Hungary with his parents in 1439, and in 1440, through Zagreb, Chioggia and Ragusa, reached Zeta. He returned to Buda the following year. His parents had him married to Helen, daughter of Thomas Paleologus, despot of Morea in 1446. The wedding in Smederevo was just one part of the celebration, because Lazar was immediately granted the title of despot. He became the heir to the Serbian throne and his father's co-ruler. When despot Đurađ died, on December 24th, 1456, Lazar became a Serbian ruler. He succeeded in agreeing a peace treaty with sultan Mehmed II the Conqueror, on January 15th, 1457, about which he immediately informed the Hungarian court. He participated in the trial of Ladislas Hunyadi, who was sentenced to death for conspiracy against king Ladislas V Posthumus. Despite difficult situation concerning foreign affairs, his greatest

challenge was a dispute with his closest relatives. He entered a dispute with his own mother Jerina because of the power and treasury, and she supported the claims to the despot's throne of his brother, the blind Grgur. In the middle of the dispute, Jerina died in Rudnik, on May 3rd, 1457, and Grgur, their sister Mara and uncle Thomas Cantacuzenus fled to the sultan. Later authors accused Lazar of poisoning his mother. That was never forgiven. The author of the Genealogy of the House of Branković, composed at the end of the 15th century, speaking of Lazar, explicitly said: „And he, after a short period of reign, was murdered, poisoned by his nobility.“ It seems that he was poisoned, and it is known that he died on January 20th, 1458. He was his father co-ruler for about ten years, and he ruled alone a little more than a year.